

§ 12 Kontekst III: Anaforiske uttrykk

Avsnittet om deiktiske uttrykk i § 10 endte med (s 92) at den klassiske kontekstteorien, som baserer seg på ytringssituasjonen, er uegnet til å behandle anaforiske fenomener som personlige pronomener i 3. person i setningssekvenser som

Vi har vært og sett «Veiviseren». Den er helt genial.

Den klassiske kontekstteorien kunne bidra med en regel som denne:

- Referansen for «den» i $\langle s_0, s \rangle$ er den i s_0 mest relevante referansen for en annen nominalfrase av naturlig, men ikke grammatisk intetkjønn, som er ytret i s_0 .

Men her viser begrensningene hos den klassiske kontekstteorien seg: For det første er det uklart hvordan relevansen beregnes - hvilken prioritet skal anaforisk bruk ha, mao. hvor tungt veier det at en annen nominalfrase av samme kjønn nylig er ytret? For det andre presiseres det ikke, selv om en konsentrerer seg om anaforisk bruk, hvordan ett objekt er mer relevant enn et annet om begge nylig er referert til i ytringssituasjonen, mao. reglene som styrer anaforisk referanse ekspliseres ikke. Faktisk er det vel ikke slik at det ene objektet er mer relevant enn det andre, men slik at den ene nominalfrasen er mer relevant enn den andre - ved å være ytret nyligere, ved å være i en fokusposisjon etc. Begge disse innvendingene er svakheter ved relevansbegrepet: Det som er mer å si om arbeidsdelingen mellom deiktisk og anaforisk bruk og om det å gjenfinne såkalte antesedenter for anaforiske pronomener, er vanskelig å formulere i denne rammen. Men enda verre er det at denne metoden nok fungerer på et vis for antesedent-nominalfraser som er bestemte - andre pronomener, egennavn eller bestemte beskrivelser - men ikke for ubestemte nominalfraser som antesedenter, som i

Vi har vært og sett en film. Den er helt genial.

For her resulterer regelen i en parafrase som

Vi har vært og sett en film. En film er helt genial.

Som er for svak, for intuisjonen taler jo for at de to setningene som helhet har samme sannhetsbetingelser som den ene setningen

Vi har vært og sett en film som er helt genial.

Og dermed for at de to setningene som er i sekvens, også bør behandles som en helhet. Det som viser seg, er at det er behov for å ta den lingvistiske konteksten «på alvor» og ikke legge ytringssituasjonen til grunn for beskrivelsen av anaforiske fenomener.

Dette fører oss over i den såkalte Diskursrepresentasjonsteorien (DRT), en “dynamisk” semantisk teori.

Det sentrale dogmet i DRT er at betydningen til en setning er en relasjon mellom den diskursrepresentasjonen (DRS) som er bygd opp på forhånd, og den representasjonen som kommer av å legge til setningen. Betydningen er en funksjon fra («før»-) DRSer til («etter»-) DRSer. Dermed har en setning sett isolert ingen sannhetsbetingelser, det er diskursrepresentasjonsstrukturen som helhet som skal evalueres. Diskursrepresentasjon er en form for semantisk representasjon som er lukket mot venstre og åpen mot høyre. Den andre sentrale forutsetningen for en vellykt behandling av anaforiske pronomener i DRT er at ubestemte beskrivelser som «en film» ikke representeres som en generalisert kvantor, en mengdemengdeterm, men som en såkalt diskursreferent, en slags variabel. Nominalfrasen sies å introdusere en diskursreferent x . Setningen «Janne planter et tre» (som start på en diskurs) representeres som

x y
<i>Janne</i> (x) <i>tre</i> (y) <i>planter</i> (x, y)

Når det så kommer en setning som «Det er en ask» og skal bygges inn i strukturen, er prosedyren (konstruksjonsregelen) den at pronomenet «det» innfører en referent z som så må settes lik en referent som finnes i strukturen fra før. Pronomenet oversettes med en variabel som må identifiseres med en annen for at setningen skal kunne integreres i diskursen.

z
<i>ask</i> (z) $z = ?$

Her er valget lett, for det er bare én foregående referent som er tilskrevet en egenskap som tilsier intetkjønn. Den informasjonen som ligger i å identifisere «antesedenten» for et pronomen, presenteres som en løst likning, $z = y$. Så bygges det hele sammen:

x y
<i>Janne</i> (x) <i>tre</i> (y) <i>planter</i> (x, y) <i>ask</i> (y)

Det at en variabel på denne måten kan bli bundet til en variabel i forrige setning, så en setningssekvens kan behandles som om den var én setning, er et kjennemerke for DRT.

Bestemte beskrivelser (brukt anaforisk) behandles i prinsippet på samme måte som pronomener. Forskjellen er den at den bestemte beskrivelsen inneholder informasjon - en beskrivelse, en mengdeterm - som hjelper en å identifisere antesedent-referenten. I regelen vil det være behov for denne merinformasjonen i forhold til pronomentilfellet, dvs et personlig pronomen ville være flertydig.

Janne eier et hus og et hotell.

*Huset ligger i Grensen og **hotellet** står på Rådhusplassen.*

Og hovedregelen er at antesedentreferenten er tilskrevet den samme egenskap som den anaforiske referenten. Men fra hovedregelen er det selvsagt mange interessante unntak.

Når diskursreferenten som oversetter pronomenet eller den bestemte beskrivelsen, skal identifiseres med en som alt finnes i diskursrepresentasjonen, styres en av rettesnorer, og det enkleste er jo om det finnes eksakt én referent med en beskrivelse som stemmer med pronomenet (i kjønn og tall) eller den bestemte beskrivelsen. For sistnevnte er det typisk at det ikke finnes noen som stemmer helt.

*Janne har en labrador og en siameser. **Hunden** biter og **katten** klorer.*

*Jon planter ei gran og ei osp. **Bartreet** står i parken, og **lauvtreet** på torget.*

*Sverige er et land i Skandinavia. **Hovedstaden** heter Stockholm.*

En skjematisk overgripende regel kan se slik ut: En referent innført med en beskrivelse «the α » er identisk med en referent som enten

- er innført og tilskrevet samme egenskap α
- er innført og tilskrevet en egenskap β sa. β er en delmengde av α
- ikke er innført men lik $\alpha(x)$ hvor α betegner en funksjon fra objekter til objekter og x er identisk med en referent som er innført og tilskrevet en egenskap β sa. β er en delmengde av definisjonsområdet for α .

Det siste alternativet er myntet på det tilfellet at α er et såkalt funksjonelt substantiv, dvs en term som betegner noe som tilordner et objekt et objekt. Det at β er en delmengde av definisjonsområdet for α , uttrykker bl.a. at alle land har en og bare en hovedstad, slik at «hovedstad i x » er definert for alle land og gir y som verdi for f.eks. $y=$ Stockholm. Merk at « β er en delmengde av ... α » både i andre og i tredje alternativ er ment som et betydningspostulat, dvs β er nødvendigvis en delmengde. Men det er ikke et absolutt krav i tredje alternativ om at β er en delmengde. Ofte er det nok at en tilstrekkelig stor del av β ligger innenfor definisjonsområdet for α .

For pronomen er det typisk at det finnes flere enn én forgjengerreferent som stemmer. En grunnregel er da at en foretrekker den referenten som er nærmest, som forekom sist.

Bergsland var der, og Bull var der. Han hadde ny hatt.

Men ofte nok svikter strukturelle holdepunkter, og det er behov for et common-sense-resonnement.

Jon dro til en neger på dansegolvet. Han var veldig sint.

Jon dro til en neger på dansegolvet. Han ble veldig sint.

I mellomsjiktet av tilfeller velges den referenten som er i *fokus* ("focus of attention").

Diskursrelasjoner

Et anaforisk uttrykk som et pronomen eller en bestemt beskrivelse kan sies å avhenge av konteksten på to måter, kontekstavhengigheten kan spaltes opp i to egenskaper:

- For det første: At uttrykket finner en antesedent å forankres til, er en forutsetning for at setningen det inngår i, kan integreres i diskursen, og
- For det andre: Det bidraget som setningen yter til sannhetsbetingelsene for diskursen, er avhengig av hvilken antesedent uttrykket finner og forankres til.

Den første egenskapen kan kalles en diskursrelasjon, og generelt kan betingelser som en diskurs må oppfylle for at en gitt setning skal kunne danne fortsettelsen på den, eller vice versa, betingelser som en setning må oppfylle for å kunne danne fortsettelsen på en gitt diskurs, kalles *diskursrelasjoner*.

Det er ikke så urimelig å sette likhetstegn mellom diskursrelasjon og *presupposisjoner*. Det vil si at det klassiske presupposisjonsbegrepet, hvor en presupposisjon ses som en betingelse på vurderingssituasjonen og for sann- eller usannhet, omtolkes til et begrep hvor en presupposisjon ses som en betingelse på den gitte diskursen og for koherens. For bestemte beskrivelser innebærer det at den gamle presupposisjonen at det må finnes ett og bare ett objekt som tilfredsstiller beskrivelsen, i verden, for at setningen skal ha en sannhetsverdi, erstattes med den nye at det må finnes en og bare en diskursreferent som er tilskrevet beskrivelsen, i den foregående diskursen, for at setningen skal finne innpass.

Det at en setning med en presupposisjon gjerne kan være sann eller usann selv om presupposisjonen er uoppfylt, er svært nærliggende å anta ut fra at det finnes uttrykk som, annerledes enn anaforiske uttrykk som pronomen og bestemte beskrivelser, bare har den første og ikke den andre kontekstavhengigheten, det vil si som gjør at diskursen som er gitt, må se ut på en bestemt måte for at setningen skal kunne integreres i den, men som ikke har noen innflytelse på det bidraget som setningen yter til sannhetsbetingelsene for den ferdige diskursen. Dette gjelder såkalte additive presupponenter som «igjen», «også» og «tilbake».

? *Edison oppfant fonografen. Telegrafen var det også Marconi som oppfant.*

Denne sekvensen kan sies å være sann men inkohærent. Diskurspartikkelen «også» forutsetter en viss parallell mellom diskursen som er gitt, og setningen som kommer. Omvendt forutsetter fraværet av partikkelen at parallellen ikke er for stor:

? *Edison oppfant fonografen. Kinematografen var det han som oppfant.*

Og når en nå har rettet seriøst søkelys mot setningssekvenser, er det fenomener i kø. Ett er nettopp topik-fokus («focus of information» - «given versus new»).

? *Det var ikke Edison som oppfant telegrafen, det var Marconi som oppfant telegráfen.*

Dette er fenomener som styrer tekstkoherens og som kun har dette til oppgave. Generelt kan en regne mangelen på et anaforisk uttrykk, altså valget av et ikke-anaforisk uttrykk, som noe som genererer en diskursrelasjon (= anaforisk presupposisjon). Det å bruke et egennavn i stedet for et pronomen, eller det å ikke gjøre bruk av ellipse i ulike former, betinger at det ikke finnes noen entydig antesedent i den gitte diskursen.

Generelt er det fokus på tekstforståelse i kontekstteori nå. Denne trenden samler tråder fra lingvistikk, psykologi og informatikk. Fra Natural Language Processing kommer den sunne impulsen at det ikke nytter å forutsette at konteksten bidrar med dette og hint. En må beskrive hvordan det foregår. Konteksten framtrer dermed ikke lenger bare som et tupel parametre. På den andre sida består den heller ikke av rå tekst. Det er behov for å identifisere lokalt relevante aspekter. På sikt må en kunne segmentere tekster etter innholdsmessige diskursrelasjoner, det som er emne for tekstlingvistikk. Da kan det være håp om å komme videre med pragmatikk - «speech acts» og «conversational maxims».

Diskursrelasjoner peker klart i retning av et viktig mål i tekstlingvistikk, nemlig å parse en tekst etter de tematiske sammenhengene den rommer. Utgangspunktet er at en tekst har en hierarkisk struktur, der noen setninger hører nærmere sammen enn andre. Det viser seg at en bra innfallsport til problemet med diskurssegmentering er å undersøke antesedensbetingelsene for anaforer på proposisjonsnivå. Det er kjent at et pronomen som «det» eller «dette» kan forankres til en større eller mindre porsjon av foregående diskurs, altså ikke nødvendigvis bare siste setning.

Men det er nok et sørgelig faktum at en ikke kommer til veis ende bare ved å beskrive diskursrelasjoner som kan knyttes til bestemte uttrykk, ikke-uttrykk eller valg av slike, men at en diskurs kan kalles inkohærent - eller på annen måte mislykket - uten at det er noe strukturelt i veien med den. Den nye setningen kan rett og slett være *irrelevant* i sin sammenheng. Dette fører oss selvfølgelig over på pragmatikk, hvor bruksbetingelser for setninger formes i henhold til flere aspekter av konteksten enn bare de situasjonelle og tekstlige, men hvor talerens og hørerens antakelser og intensjoner og en god porsjon viten om verden kommer inn.

Resymme

For å kunne beskrive anaforiske uttrykk som pronomen og bestemte beskrivelser brukt anaforisk på en fyldestgjørende måte, er det nødvendig å legge en dynamisk semantisk teori til grunn, hvor et anaforisk uttrykk kan forankres i den foregående diskursen og en setnings betydning ses som den forandringen i tekstens betydning som den bevirker. I Diskursrepresentasjonsteorien representeres en ubestemt nominalfrase som en fersk diskursreferent som tilskrives en egenskap, og et pronomen eller en bestemt beskrivelse representeres som en diskursreferent som må identifiseres med en som alt forefinnes i diskursrepresentasjonsstrukturen. Dermed kan to forekomster av en og samme referent i strukturen ha sitt utspring i to forskjellige setninger.

Det å identifisere forgjengerreferenter (“antesedenter”) for et anaforisk uttrykk kan være problematisk, ettersom et pronomen ofte kan ha flere mulige antesedenter og en bestemt beskrivelse ofte kan ha en antesedent som ikke er tilskrevet samme egenskap som den aktuelle referenten. Som antesedent for et pronomen velges en referent som er i fokus, og en antesedent for en bestemt beskrivelse kan være tilskrevet en hyponym egenskap, eller beskrivelsen kan være et funksjonelt substantiv som har “antesedent”- egenskapen i sitt domene og som tilordner “antesedenten” den aktuelle referenten.

Diskursrelasjoner kan defineres som betingelser som diskurser må oppfylle for at en ny setning skal kunne innpasses i dem, betingelser for koherens. Noen presupposisjoner viser seg å være anaforiske, - snarere diskursrelasjoner enn logiske presupposisjoner.

Oppgaver

1 Anaforiske pronomen

I Diskursrepresentasjonsteorien representeres en tekst - en setningssekvens - som en sammenhengende diskursrepresentasjonsstruktur som bygges ut steg for steg. En ubestemt nominalfrase representeres som en ny «diskursreferent» - en variabel - med en beskrivelse, og et pronomen representeres som en diskursreferent som mangler beskrivelse men som må identifiseres med en “gammel” diskursreferent. For eksempel kan setningene

Ei jente planter et tre. Det trives.

representeres som listen (egentlig står hvert ledd i listen på en egen linje)

$[x, jente(x), y, tre(y), planter(x, y), z, trives(z), z=?]$.

Listen over betegnes som en «unresolved» diskursrepresentasjonsstruktur (DRS). For å «resolve» den, må ? (og dermed også z) erstattes med x eller y. Her er det enkelt - det må bli y. Forenklet kan reglene for resolusjon formuleres slik:

Forgjengerreferenten for pronomenet «...» er den sist nevnte referenten som ...

- Fyll inn det som trengs for «han», «hun», «den» og «det».
(Betrakt bare ubestemte nominalfraser i tillegg til pronomener.)
Fyll inn det som trengs for «han», «ho» og «det» også (det nynorske systemet).
- Hvordan vil du beskrive beskrivelsen «et annet P» i denne rammen?

At regelen for f.eks. «det» er alt for enkel, ses av et eksempel som

Et verft selger et skip til et rederi, men det betaler ikke for det.

(Hvis du tror at resolusjonen kan skje etter strukturelle kriterier, så sammenlikn «et verft selger et skip til et rederi, men det får ikke betalt for det».)
En vellykket resolusjon vil lede til en diskursrepresentasjonsstruktur som

$[x, \text{verft}(x), y, \text{skip}(y), z, \text{rederi}(z), \text{selger}(x, y, z), \neg[\text{betaler}(z, y)]]$.

Det virker som en i slike tilfeller - hvor resolusjonen lykkes uten at genus har noe å si - kan utelate pronomenet. Da har vi en «nullanafor», en manglende utfylling:

Et verft selger et skip til et rederi, men det betaler ikke.

- La oss formulere en regel for anaforen «Ø» hos verbet «betale»:

Forgjengerreferenten for Ø som i **betaler**(_, Ø) er den (sist nevnte) referenten som ...

(Se bort fra deiktisk bruk av nullanaforen, f.eks. i en restaurantsituasjon.)

2 Bestemt form

Det kan virke som den klassiske analysen av bestemt form, presentert i § 5 (s 44), er for sterk. Se først på setningssekvensen

? *En bark og en brigg er forlist. Skipet gikk på et rev.*

- og forklar hvordan den klassiske analysen *kan* forklare hvorfor den er merkelig.

Men se så på setningen

Skipet er funnet av et annet skip.

- Grei ut om problemet som den klassiske analysen får her.

Sett at setningen opptrer som neste setning etter setningen

Den savnete vikingskipskopien «Vinland» er ikke forlist.

- Skissér hvordan en i diskursrepresentasjonsteori eller liknende vil beskrive denne bruken av den bestemte beskrivelsen «skipet».

Sett at neste (altså tredje) setning er

Mannskapet er i god behold.

- Hvordan vil en behandle denne bruken av «mannskapet»?
Er det et problem her?

Nå kan den klassiske analysen av bestemt form ikke bare virke for sterk men også for svak. Se for eksempel på setningssekvensen

? En bark er forlist. Briggen som er forlist, gikk på et rev.

Om diskursen begynner med den, er den merkelig og fortjener et spørsmålstegn.

- Pek på problemet som den klassiske analysen får her, og på hvordan problemet løses i diskursrepresentasjonsteori eller liknende.

3 Diskursrelasjon og akkommodasjon

Når en presupposisjon tilsynelatende er uoppfylt, men en likevel får regningen til å gå opp, betegnes det som *akkommodasjon* (presupposisjonen “akkommoderes”).

Presupposisjonen hos «også» kan forenklet beskrives slik:

Diskursen må inneholde en setning som tilskriver et alternativ til fokusreferenten for «også» samme egenskap som «også»-setningen tilskriver denne referenten.

- Prøv å forklare hvorfor denne slutningen virker overbevisende:

Petter er på Dombås.

Olaug er også på årsmøtet i avlslaget.

Årsmøtet i avlslaget er på Dombås.